

Essay

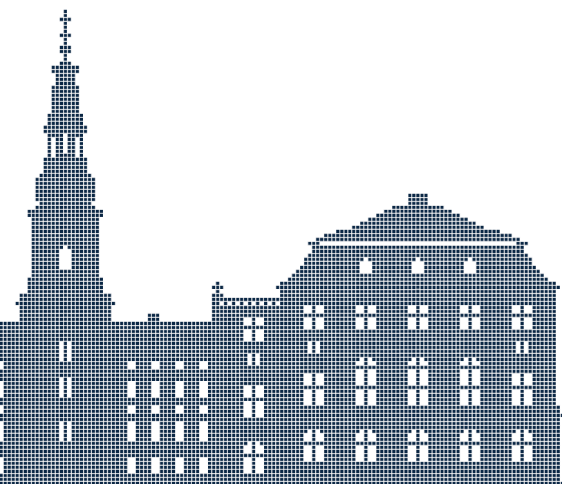
Private fondes betydning og magt i forskningssystemet

Af Lise Degn, Lektor,
Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Jesper W. Schneider, Professor,
Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Emil Bargmann Madsen, Specialkonsulent,
Erhvervsstyrelsen

Maria-Theresa Norn, Seniorforsker,
Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Magtudredningen 2.0

Private fonde og deres magt og betydning i det danske samfund fylder meget i den offentlige debat i disse år. Dette hænger naturligt sammen med, at en del af de private fonde er vokset ganske betragteligt og dermed også ”fylder mere” i landskabet. Særligt i forskningssystemet er der stor fokus på de private fonde, da de uddeler midler til forskning i en hidtil uset grad. Den absolut største erhvervsdrivende fond i Danmark, Novo Nordisk Fonden, uddelte fx i 2023 op mod 9 mia. kroner til forskning. Til sammenligning uddelte Danmarks Frie Forskningsfond (DFF) 1,7 mia. kroner til forskning i 2023. Der er dermed god grund til at se nærmere på de private fondes magt og betydning for forskning. I dette essay forsøger vi at opridse, hvad vi ved om forskningsfinansiering, og hvilke udfordringer der kan være ved et mere differentieret finansieringssystem. Dernæst præsenterer vi en oversigt over fondslandskabet, fondenes uddelingsprofiler samt en kort analyse af samspillet mellem offentlige og private finansieringskilder. Vi afslutter essayet med en diskussion af, hvad vi endnu ikke ved nok om, og foreslår en række mulige undersøgelser, som kan kvalificere debatten om de private fondes magt i forskningssystemet.

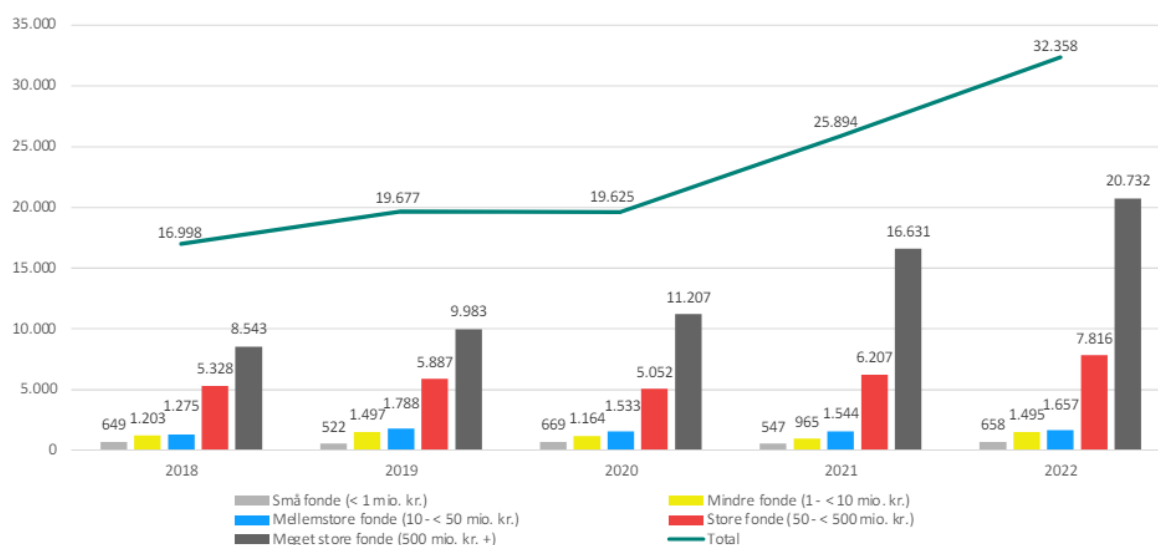
Hvad ved vi i forvejen?

Et velfungerende og uafhængigt forskningssystem er essentielt for moderne demokratiske samfund. Danmarks status som videnssamfund er blevet slået fast af skiftende regeringer siden 2000’erne, og de offentlige investeringer i forskning er steget til i omegnen af 27 mia. kr. i 2023 (Finansministeriet 2023). En væsentlig udvikling er dog, at en stigende andel af disse midler er konkurrenceudsatte, fx via uddeling fra Danmarks Frie Forskningsfond eller andre offentlige puljer. Generelt viser studier, at forskning finansieret via konkurrenceudsatte midler er i stigning globalt (Whitley et al. 2018), og i Danmark nærmer andelen af konkurrenceudsatte midler sig 50% af de samlede midler (DFIR 2020). Dertil kommer den stigende mængde midler, som uddeles af de private fonde.

Private fonde, som finansierer forskning eller andre almennyttige formål, er et globalt fænomen. Blandt store og kendte filantropiske fonde kan nævnes Volkswagen Stiftung i Tyskland, Wellcome Trust i Storbritannien og the Bill and Melinda Gates Foundation i USA. Danmark skiller sig imidlertid ud ift. mængden af fonde; i 2022 var der over 3000 fonde, som bevilgede midler til almennyttige formål, herunder forskning.

Fondslandskabet i Danmark er dermed meget varieret og består af en stor mængde små og mellemstore fonde, som uddeler under 50 mio. kroner om året til forskellige almen-nyttige formål. Det er dog ofte de meget store fonde, som er i fokus, og med god grund, da det, som det fremgår af nedenstående figur fra Fondenes Videnscenter, netop er disse, som de seneste år har øget deres bevillinger til forskning markant.

Figur 1. Fondenes bevilgede midler i mio. kr. 2018-2022¹

Også her adskiller det danske fondslandskab sig fra andre lande: Relativt til landets og forskningssystemets størrelse har Danmark en håndfuld meget store fonde, der som nævnt uddeler mange milliarder til bestemte forskningsområder.

Hvad er problemet?

Man kan måske spørge, hvad problemet er ved, at der i disse år tilføres rigtig mange penge til forskning i Danmark. I den internationale litteratur er der igennem de senere år blevet peget på en række mekanismer, som potentielt kan føre til skævheder og ulighed i forskningen, hvilket igen fx kan føre til marginalisering af bestemte områder.

¹ Kilde: Fondenes Videnscenter (2024).

Først og fremmest ses en global tendens til koncentration (Madsen 2021, Katz og Matter 2020, Mongeon et al. 2016), hvilket er et udtryk for, at en stor del af de konkurrenceudsatte midler koncentrerer på få hænder/få grupper. Overordnet kontrollerer 20-25% af forskerne 70-80% af midlerne (Madsen 2021). Det er også et udtryk for den veldokumenterede Matthæus-effekt, dvs. ”de, som har, skal mere gives” (Merton 1957, Bol et al. 2018). Effekterne af koncentration af forskningsmidler er fx faldende marginalt vidensudbytte (Mongeon et al. 2016) og dårligere vækstlag i forskningsmiljøerne (Aagaard et al. 2020).

Så hvordan kan vi forstå de danske private fonde i relation til dette? De private fonde har forskellige primære indsatsområder, når det kommer til forskningsfinansiering. Deres indsatsområder er typisk forbundet til den primære aktivitet i den eller de virksomheder, fondene ejer, og/eller mere almene interesser, typisk nedfældet historisk i fondenes fundats. For eksempel uddeler Lundbeckfonden midler til offentlig dansk forskning, overvejende inden for biomedicin og sundhedsvidenskab og primært med fokus på hjernen. Lundbeckfonden ejer hovedparten af Lundbeck, som er et globalt medicinalfirma med speciale i hjernesygdomme. Carlsbergfondet, en af verdens ældste erhvervsdrivende fonde, er et eksempel på en fond med både kobling til virksomhedens aktivitet og et mere alment fokus. Tilbage i 1876 da J. C. Jacobsen udfærdigede fundatsen for Carlsbergfondet, overgik ejerskabet af bryggeriet Carlsberg til fondet, og fondets opgave blev formuleret som at yde tilskud til og lede Carlsberg Laboratorium samt støtte dansk grundvidenskabelig forskning inden for humanistisk, samfunds- og naturvidenskab. Hvor laboratoriets aktivitet har en tilknytning til bryggeriets virke, skyldes støtten til dansk grundforskning i almindelighed Jacobsens store interesse for videnskab (og kunst, som også støttes).

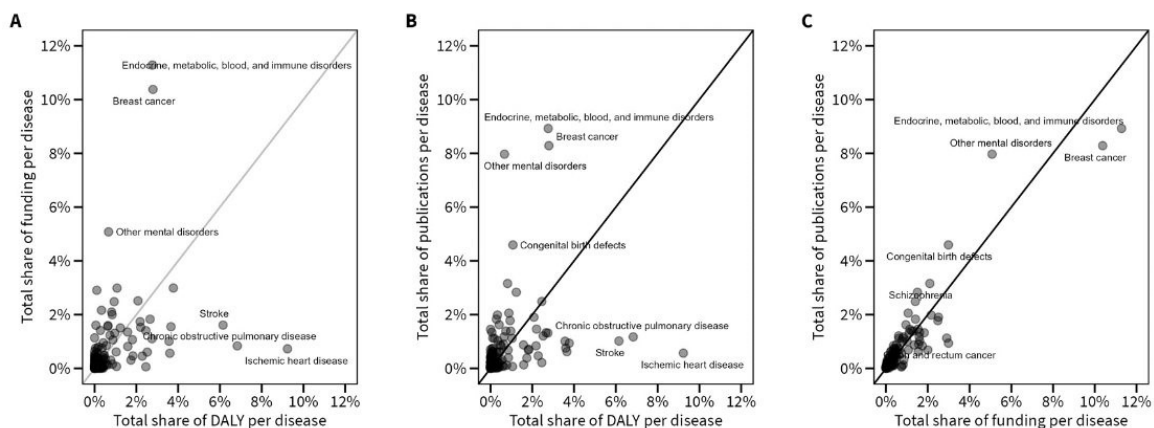
Man kunne derfor godt få den opfattelse, at det danske forskningslandskab har en bred økologi, når det kommer til forskningsfinansiering, bestående af private fonde, der dækker mange områder med begrænset overlap, og som supplerer de offentlige forskningsfonde som DFF og Grundforskningsfonden.

Men sådan forholder det sig ikke. Først og fremmest ser vi i Danmark også en stor grad af koncentration som beskrevet ovenfor, da omkring 20% af forskerne får mere end 80% af

midlerne (DEA 2019). Derfor ser vi også en stærk koncentration af midler på områdeniveau,¹ hvor cirka 25% af områderne får 75% af alle midlerne (Madsen og Aagaard 2020).

Selv indenfor områderne ses en kraftig skævhed, fx indenfor sundhedsvidenskab. Den generelle betragtning er, at dansk sundhedsvidenskabelig forskning er begunstiget med særdeles gode finansieringsmuligheder. Men mulighederne er ikke lige. Der er fx stor forskel på, om man forsker i endokrinologi eller lungefysiologi. De endokrine områder står alene for omkring 11% af den totale finansiering af sygdomsrelateret forskning i Danmark. Dette er interessant af flere grunde. Der er ikke nogen nævneværdig sammenhæng mellem, hvor meget forskningsfinansiering der går til et sygdomsområde, og hvor stor en byrde dette sygdomsområde udgør for samfundet (se figur 2). Med andre ord har man en række sygdomme som KOL og forskellige hjertesygdomme, som udgør en større byrde for samfundet end fx brystkræft eller endokrinologiske sygdomme som diabetes, der til sammenligning er utrolig velfinansierede (Madsen og Aagaard 2020).

Figur 2. Tal for Danmark i perioden 2004-2016²

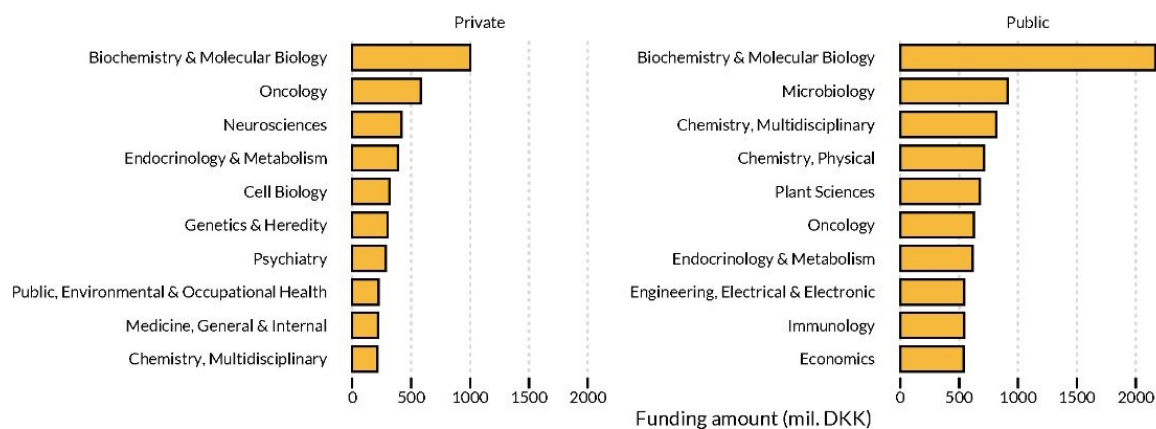
Note: Panel A viser andelen af den samlede finansiering fordelt på sygdomsområder set i forhold til områdets samlede andel af DALY (“Disability Adjusted Life Years”: Den samlede sygdomsbyrde; <https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr->

² Kilde: Madsen og Andersen (2024).

[details/158](#)). Panel B viser den samlede andel af forskningspublikationer indenfor sygdomsområder set i forhold områdernes samlede andel af DALY. Panel C viser den samlede andel af forskningspublikationer set i forhold den samlede andel af forskningsfinansiering indenfor området.

Her kunne man ræsonnere, at dette er et resultat af, at Novo Nordisk Fonden har store interesser i stofskifte og diabetes og derfor også understøtter forskningen indenfor disse områder. Men her er det værd at bemærke, at der faktisk er et betragteligt overlap i finansieringsmønstrene mellem de offentlige og de private fonde (se figur 3). Med andre ord flyder offentlige og private midler ofte til de samme områder og de samme personer (Madsen og Aagaard 2021, DFIR 2020). Det kan der være forskellige grunde til, og en helt oplagt er, at midlerne går til de samme få forskere, dvs. dem som allerede er succesfulde, og som derfor kommer til at kendetegne forskningsindsatsen.

Figur 3. Tal for Danmark i perioden 2005-2016. Forskningsfinansiering i mio. kroner for de private og de offentlige fonde fordelt på forskningsområder³

Forskningssystemer er generelt kendetegnet ved skævhed eller ulighed i belønninger og tildeling af resurser. Men når nu dette synes at være et vilkår, rejser det jo et interessant spørgsmål om, hvordan prioriteterne for forskningsindsatser og bevillinger bestemmes *både* i de private fonde og blandt offentlige beslutningstagere. Læg dertil, at hvem og

³ Kilde: Madsen (2021).

hvad der opnår finansiering, desuden påvirkes af, hvilke forskningsansøgninger forskningsmiljøerne selv vælger at indsende – samt af universitetsledernes strategier og dialoger med private fonde. Det kan dermed ikke konkluderes entydigt, hvordan eller i hvilket omfang private fondes finansiering af forskning påvirker dansk forskning. Men én ting synes klart: Der opstår en selvforstærkende effekt af forskningsfinansieringen, som skaber en ensretning. Nogle områder har det svært, mens andre trives. Nogle vil argumentere for, at koncentrationen er vigtig for at opretholde styrkepositioner; andre vil argumentere for, at nybrud sjældent kommer fra veletablerede forskningsprogrammer.

Hvad mangler vi at vide noget om?

Som vi har peget på i ovenstående, så ved vi altså en del om fondenes uddelinger, hvordan de fordeler sig over videnskabelige områder, og hvordan de til en vis grad overlapper med de offentlige fondes uddelinger. Med andre ord ved vi en del om effekterne af deres uddelinger, men til gengæld er der meget lidt forskning i fondenes strategiske arbejde, deres netværksrelationer ind i og udenom det videnskabelige system samt samspillet mellem disse, altså fondenes relationelle og strategiske magt.

Der er dermed en række områder, som med fordel kunne undersøges nærmere ift. at komme tættere på at beskrive, hvordan fondenes magt udspiller sig. Særligt vil vi pege på to centrale spørgsmål: 1) Hvordan prioriterer de enkelte fonde, hvilke områder de vil støtte og med hvilke instrumenter? 2) Hvordan udfolder den relationelle magt sig fx i samspil med andre private og offentlige interessenter?

Det vil være oplagt at undersøge det første spørgsmål om de strategiske prioriteringer igennem casestudier af udvalgte fonde. Som nævnt er de private fonde meget forskellige, men mange af de største uddeler faktisk på en meget ens måde. Deres virkemidler er overordnet set ret ens, hvilket vil sige, at de retter sig mod samme stillingskategorier eller mod fx oprettelsen af forskningscentre (modelleret efter grundforskningscentermodellen). På den anden side kommer forskelligheden i stigende grad til udtryk fx i skrivende stund, hvor Novo Nordisk Fonden har annonceret en række massive investeringer, som mange har stillet sig kritisk overfor, da de finder prioriteringerne og

beslutningsprocesserne uigennemskuelige. En sammenlignende caseundersøgelse kan kaste lys over denne ens- og forskellighed.

I relation til fondenes relationelle magt mener vi, at det ville være gavnligt at kortlægge, hvordan beslutningsstrukturer og indflydelsesnetværk udfolder sig internt i fondene og mellem fonde og centrale interessenter. En populær opfattelse er, at fondene fastlægger deres prioriteter uafhængigt af universiteterne og forskersamfundet, men i mange af fondene sidder forskere og tidligere universitetsledere på helt centrale poster. Der er dermed en ganske betydelig ”persontrafik” mellem universiteter, fonde og offentlige poster, som med fordel kunne kortlægges for at få et mere nuanceret blik for, hvordan den relationelle magt udfolder sig i fonds- og forskningsverdenen.

Generelt vil vi med dette essay pege på, at der er behov for mere forskning i, hvordan magt udfolder sig i forskningssystemet. Som skiftende regeringer har peget på siden årtusindskiftet, så er forskning og innovation helt centralt for det danske samfund og verdenssamfundet, men alligevel har vi meget begrænset viden om de mest indflydelsesrige spillere på dette område: fonde, forskere og forskningspolitikere.

Litteratur

- Bol, T., de Vaan, M. og van de Rijt, A. (2018). The Matthew effect in science funding. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 1–4.
- Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd (DFIR). 2020. *Forskningsfinansiering – forandringer og konsekvenser*. København: Uddannelses- og Forskningsministeriet.
- DEA (2019). *Koncentration af konkurrenceudsatte forskningsmidler*. København: Tænkertanken DEA.
- Finansministeriet (2023). *Forslag til Finanslov for finansåret 2023*. Hentet fra: <https://fm.dk/udgivelser/2022/august/forslag-til-finanslov-for-finansaaret-2023/>
- Fondenes Videnscenter (2024). *Fondenes bevillinger 2018-2022*. Maj 2024. Hentet fra: https://fondenesvidenscenter.dk/app/uploads/Fondenes-bevillinger-2018-2022_FVC.pdf
- Katz, Y. og Matter, U. (2020). Metrics of Inequality: The Concentration of Resources in the U.S. Biomedical Elite. *Science as Culture*, 29(4), 475–502
- Madsen, E. B. (2021). *Powerful Priorities or Inbuilt Incentives? The Impact of Competitive Research Funding on the Supply of Science*. Forlaget Politica.
- Madsen, E.B. og Andersen, J.P. (2024). Funding Priorities and Health Outcomes in Danish Medical Research. *Working paper*, s. 1-19.
- Madsen, E.B. og Aagaard, K. (2020). Concentration of Danish research funding on individual researchers and research topics: Patterns and potential drivers. *Quantitative Science Studies*, 1 (3): 1159–1181. https://doi.org/10.1162/qss_a_00077
- Merton, R. K. (1957). Priorities in Scientific Discovery: A Chapter in the Sociology of Science. *American Sociological Review*, 22(6), 635–659.
- Mongeon, P., Brodeur, C., Beaudry, C. og Lariviere, V. (2016). Concentration of research funding leads to decreasing marginal returns. *Research Evaluation*, 25(4), 396–404.
- Whitley, R., Gläser, J. og Laudel, G. (2018). The Impact of Changing Funding and Authority Relationships on Scientific Innovations. *Minerva*, 56(1), 109–134.
- Aagaard, K., Kladakis, A. og Nielsen, M. W. (2020). Concentration or dispersal of research funding? *Quantitative Science Studies*, 1(1), 1–33.

Magtudredningen 2.0: Essay-serien

En central del af Magtudredningen 2.0 er en bred inddragelse af forskere, hvis forskning kredser om et eller flere af magtudredningens temaer. Som led i projektet blev der i foråret 2024 afholdt 15 forskerworkshops, hvor oplægsholdere efterfølgende blev inviteret til at omarbejde deres oplæg til et essay. Essay-serien er forfatterens perspektiver på centrale tematikker for en dansk magtudredning og har forfatterne som afsender.

Dette essays er en del af tema 6 i Magtudredningen 2.0's forskningsplan: Hvilken politisk rolle spiller økonomiske ressourcer – som kontrolleret af f.eks. store virksomheder, private fonde og erhvervs- og arbejdsgiverorganisationer – i det 21. århundrede?

Danmark er hjemsted for en række store virksomheder og erhvervsfonde, ligesom også internationale erhvervsinteresser søger indflydelse på dansk politik. Herudover har de danske erhvervs- og arbejdsgiverorganisationer historisk haft en stærk position. Dette tema undersøger den direkte og indirekte politiske betydning af økonomiske ressourcer og strukturer. Et eksempel på indirekte påvirkning er, når private fondes forskningsprioriteringer påvirker anvendelsen af ministeriets basisbevillinger. Der vil blive lagt vægt på økonomisk magtfulde aktørers rolle i at forme den politiske dagsorden og deres indflydelse på politiske beslutninger. Desuden vil temaet dykke ned i betydningen af netværksforbindelser mellem erhvervseliten og andre samfundsgrupper.